

Ciutadania global i educació per a la ciutadania

Enric Prats*

Resum

La ciutadania global és un concepte que, abans de començar el seu recorregut, ja és caduc. La globalització ha entrat de ple en els debats pedagògics amb una profusió de conceptes que amaguen contradiccions importants, i sens dubte el de la ciutadania global n'és un. La idea de progrés es troba darrera de les propostes educatives i també de les relacionades amb la ciutadania. Però no tots els models de tractament de la ciutadania a l'educació busquen el desenvolupament de la ciutadania global. En un recorregut conceptual que comença revisant la noció mateixa de ciutadania i sobre les repercussions de la globalització, el present article exposa els models d'educació per a la ciutadania que s'apunten en l'horitzó pedagògic, en el ben entès que no podem fer pronòstics sobre l'impacte de la globalització en l'educació, però sí que hem de ser capaços d'apuntar tendències.

Paraules clau

ciutadania, educació per a la ciutadania, globalització, progrés

Recepció de l'original: 10 de juliol de 2008

Acceptació de l'article: 19 d'agost de 2008

«Jo descriuria la nostra època actual com l'era de la irreverència. L'admiració, i encara menys la veneració, ha quedat antiquada».
George Steiner, *Lliçons dels Mestres*.

Introducció

En el debat actual sobre els efectes de la globalització econòmica, apareixen conceptes que contaminen el discurs pedagògic, desorienten els professionals i fan anar de bòlit als teòrics de l'educació. Un d'aquests conceptes és el de *ciutadania global*, que sembla tenir força parròquia no només entre els més altermundistes, sinó fins i tot en aquells que entenen l'educació des d'una òptica mercantilista. Els uns i els altres comparteixen un mateix mot, no estic segur si la mateixa intenció, però sembla com si aquesta idea, abans de començar, se'ls hagués caducat a les mans, a causa de les contradiccions que porta aparellades.

L'educació institucionalitzada i formal és un fenomen recent que, sorgit de la prementoria, de la urgència de donar resposta a les necessitats canviants i dinàmiques de la vida actual, té autèntiques dificultats per pensar en termes globals. Aquí, l'escola fa seva aquella màxima glocalista, *pensa global, actua local*, però més per exigències del guió dominant que per convicció o, potser encara pitjor, per rutinització professional, poc amiga de la innovació i el canvi.

En aquest text volem desenvolupar la incongruència que apareix en el concurs de dues idees: (1) la de globalització, que aparentment semblaria afavorir la noció de ciutadania global, en (2) un sistema educatiu localista, que sovint deriva en provinci-

(*) Professor de Teoria de l'Educació, a la Facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Membre del Grup de Recerca d'Educació Moral. Autor de *Racismo en tiempos de globalización* (2001) i *Multiculturalismo y educación para la equidad* (2007). Adreça electrònica: enricprats@ub.edu

anisme de curta mirada. La contradicció apareix ja amb el naixement modern dels conceptes de ciutadania i d'educació, que arrossegueu tots dos uns significats massa arrelats amb l'Estat nació i poc articulats amb una perspectiva universalista, acompanyats també amb la idea de progrés, o millor dit, amb una idea de progrés un pèl contaminada. En línia del que apunta el darrer llibre de Joan Tugores, *I després de la globalització?*, de recent publicació a Eumo (2008), segurament la globalització exigeix un canvi de perspectiva de l'acció educativa amb l'horitzó posat amb el que ja coneixem com a primera *postglobalització*.

Ciutadania, mot no unívoc (i sovint, equívoc)

Sense acabar d'exhaurir o, per ser més exactes, de *consumir* totes les possibilitats i els usos de la ciutadania, sense apel·latius, ens trobem amb una noció, la de *ciutadania global*, que sembla empènyer-nos més enllà. De la mateixa manera que ens veiem incapaços de no acabar-nos tots els menús que ens ofereixen els equips informàtics actuals (que, en el millor dels casos, usem només com a modernes màquines d'escriure assistides amb una pantalla de colors), la ciutadania global sembla un nou artefacte acadèmic que ens ha d'ajudar a assolir les màximes quotes d'humanitat i d'humanitarisme possibles, també amb una pantalla de mil colors, que s'anuncia amb epítets diversos: activa, responsable, solidària, intercultural, etc.

Aquesta no tan nova concepció de ciutadania, que en termes més clàssics ja coneixiem com a *cosmopolitisme*, emergeix sovint com a horitzó que justifica i orienta les accions de l'ortodòxia del *glocalisme*, però no aclareix gaire o no ajuda d'una manera precisa a definir què volem dir en termes concrets d'objectius educatius o de competències a assolir per part de l'educand. No cal dir que aquest ideal cosmopolita s'estavella contra qualsevol reivindicació localista o nacionalista, raó de ser dels sistemes educatius formals des de fa un parell de segles.

Cal recordar, amb èmfasi, que la retòrica de la ciutadania lliga estretament amb una altra retòrica, la de la identitat, que omple els prestatges de les hemeroteques i biblioteques de la dècada recent, des que el multiculturalisme és reconegut com a moviment amb marca pròpia i ideologia prestada. En l'afany per delimitar amb claredat els marges de la pròpia individualitat i, per què no dir-ho, de la convivència en un món canviant i dinàmic, el recorregut de la ciutadania costa de separar del que ha realitzat la identitat. La solució final la tenim, a hores d'ara, amb el concepte de ciutadania en un món global, o ciutadania global, que reprèn la d'identitat cosmopolita, associada sempre a un imaginari de progrés.

Com a ideal educatiu, formar persones o ciutadans del món és una rúbrica recent, dels sistemes educatius moderns d'inspiració il·lustrada, com a contrapunt de les propostes d'arrel romàntica, que reivindicaran la *Kultur* com a argument central de l'educació (o, si es vol, de la formació). La batalla estarà guanyada, a la pràctica que no en la teoria, per aquests darrers, que amb la força de la terra i de l'emoció tindran l'habilitat de vincular educació i nació: la formació de l'esperit nacional serà una rêmora per als sistemes educatius formals d'aquests dos segles darrers.

La creació d'un sistema educatiu que superi les restriccions nacionals, i esdevingui per tant autènticament transnacional o cosmopolita, no passarà de mera reivindicació de manual de pedagogia. I no tant per una qüestió d'interessos materials o

transcendentals en joc (que sens dubte hi són) sinó per una autèntica confusió intel·lectual dels teòrics de l'educació. Sens dubte, la definició més rànica d'educació, com a artefacte per transmetre la cultura, és a l'arrel del nostre problema. No ens perdrem pels camins sempre perillosos de l'antropologia cultural per mirar de trobar el desllorigador que ens resolgui les relacions entre educació i cultura, però sí que esmentarem que és possible que els intents per construir una teoria política sobre la cultura i sobre la identitat tinguin part de responsabilitat en aquest desgavell intel·lectual (Appiah, 2005, p. 138).

El que farem serà repassar el recorregut de la ciutadania, paral·lel com dèiem al de la identitat, amb els seus usos habituals, la qual cosa ens durà a analitzar els respectius enfocaments en educació. Ens interessa, de moment, fer una breu aproximació a la gènesi recent del concepte de ciutadania, que té sens dubte unes arrels clàssiques i s'entronca amb la idea mateixa de l'Estat nació, però que comença un recorregut singular a partir del segle XVIII amb la Revolució francesa i la seva Declaració fundacional de 1789.

Efectivament, l'estreta vinculació de ciutadania i pertinença a la *ciutat* tardomedieval, convertida més endavant en pertinença a la nació moderna, és el contrapunt als nous aires universalistes, de caire racionalista, que inspirarà la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà*, amb una noció de ciutadania que voldrà arrencar de les formes de govern la doble *crosta* que el paralitza: la de l'Estat nació i la de l'Església catòlica. De fet, la confusió que estem estudiant prové de les contradiccions internes que recull la Declaració de 1789, perpetuades el 1948 en la Declaració signada per Nacions Unides, i reprendran amb força en un debat molt posterior, el que enfrontarà liberals i comunitaristes, de caire merament tècnic i teòric, i sense repercussions, o si més no, sense gairebé reflex acadèmic en la teoria de l'educació.

Les contradiccions del text revolucionari, quant a la noció posterior de ciutadania, estan fixades al seu codi genètic. Com sabem, la paternitat intel·lectual de la Declaració de 1789 se sol atribuir a Rousseau i Montesquieu, amb una contribució menor dels altres enciclopedistes, on esporàdicament intervindrà Voltaire, el tercer en discòrdia. Així, a partir dels mecanismes que sostenen el poder i dels valors que justificaran aquests mecanismes, Montesquieu dibuixa tres models o formes possibles de govern: el *republicà* (que pot adoptar una forma democràtica o aristocràtica, la qual cosa satisfà provisionalment les inquietuds de Rousseau i de Voltaire), el *monàrquic*, i el *despòtic* (Montesquieu, 1735; llibre II, capítol I).

Cada sistema legitimarà un model educatiu propi (llibre IV). En particular, el sistema republicà es basa en la virtut, que «requereix una preferència continua de l'interès públic sobre l'interès de cadascú», perquè significa la renúncia a un mateix, des del punt de vista individual. En aquesta línia, Pangle afirmarà que aquesta idea de virtut de Montesquieu cal traduir-la pel principi de participació política en la comunitat (Pangle, 1973, p. 61), en un intent de trencar el caire excessivament innatista de l'autor francès. Per la seva banda, el sistema monàrquic necessitarà un model educatiu que ensenyi la noció d'honor, i el sistema despòtic, un model servil d'educació, basat en la por i en la ignorància. En síntesi, el sistema republicà serà l'únic que legitimarà la noció de ciutadania, en contraposició a la noció monàrquica de *creient*, construïda en la creença en el poder suprem del monarca, i també en

contraposició a la noció tirànica o despòtica de *súbdit*, conreada sobre la coerció de la por.

La discòrdia asincrònica entre els tres teòrics de la Revolució desembocarà en sengles corrents ideològics (Fagueta, 1902, p. 279 i ss.), que en alguns moments històrics arribaran a ser força discrepants: en un dibuix caricaturesc, si Montesquieu representa pròpiament el pensament liberal, Rousseau serà el despòtic de la democràcia, i Voltaire el despòtic de l'aristocràcia, fins i tot contrari o poc amic de la democràcia. Pròpiament, assistim al naixement d'una triada que ens portarà a l'individualisme universalista, a la democràcia popular i al radicalisme llibertari. Els uns tindran vocació normativa, amb apel·lacions a la raó; els altres reclamaran la necessitat d'un òrgan arbitrari (l'Estat) com a garant dels drets dels individus; per als tercers, «els homes d'idees flotants i discontinues» (Fagueta, 1902, p. 290), no interessa tant la forma de govern (si democràcia o no) com la fortalesa del govern, que sempre haurà d'estar format pels millors.

La recerca conjunta de normativitat, tutela i seguretat reforça encara més, en un primer moment, l'Estat nació, que emergeix com el fiador de les necessitats polítiques dels ciutadans. No deixa de ser paradoxal que aquests tres conceptes antitètics poguessin impulsar una Declaració aparentment tan coherent i sòlida. Sobre això, Fagueta assenyalava, prenent posició clarament a la banda rousseauiana, que els drets humans no deixen de ser una restricció al poder legislatiu del poble, ja que si els considerem intocables neguem de fet la sobirania mateixa del poble per modificar-los (1902, p. 285)¹. La radicalitat de Rousseau és certament contradictòria amb la consideració que els drets humans hagin de tenir categoria de fonamentals (principi aportat per Montesquieu): «després de Rousseau, el poble no pot tiranitzar, o la tirania del poble és llibertat; el poble quan tiranitza l'individu, el *'força a ser lliure'*» (p. 288, *la cursiva és nostra*).

Aquest recordatori és oportú perquè ens ajuda a emmarcar l'argumentari que sostindrà cada un dels tres models de ciutadana ara vigents, i que s'han anat construint o modelant al llarg d'aquests dos segles, amb més o menys pes relatiu dels tres referents esmentats. Són nocions de ciutadania que a la pràctica s'arriben a complementar i a creuar, però que l'anàlisi teòrica ens obliga a mostrar separatament.

- La ciutadania es pot entendre com un *pacte entre el subjecte i la comunitat*, que es concreta en un conjunt de drets i obligacions. Aquesta ciutadania *funcional* porta implícita l'assignació d'uns avantatges, fins i tot de manera no voluntària, que el ciutadà no té manera de desfer-se'n: «La ciutadania es el estatus o puesto que ocupan las personas como ciudadanos en la sociedad», escriu Peces-Barba, de manera un tant circular o redundant (2007, p. 309), i matisa: «ciudadanía representa el vínculo que une a una persona con un Estado; es el vínculo radical entre ésta y la organización política y jurídica a la que pertenece» (p. 310); el mot *radical* és del tot rellevant perquè deixa en un segon pla qualsevol altra opció d'adscripció dels individus a la comunitat, i dona un pes del tot exclusiu a

(1) Podeu resseguir aquesta crítica de legitimitat dels drets humans a Sen (1999, p. 299 i ss.), que recorda el fil argumental de Marx, al text *Sobre la qüestió jueva*, quan afirma la impossibilitat d'uns drets de pobles anteriors a la institució de l'Estat, o la posició de Bentham sobre els «drets naturals». En la mateixa línia, consulteu Taguieff (2007, p. 289).

l'Estat com a contrapart i referent de l'individu. No cal dir que l'Estat francès ha seguit fil per randa aquesta proposició. És una noció de ciutadania restringida, limitada a una sèrie de determinades condicions, a canvi de seguretat jurídica, caricaturitzada en la primacia dels papers i en la consegüent criminalització dels que no en tenen, dels *sense papers*.

- La ciutadania admet una altra lectura, com l'adscripció voluntària a una comunitat de persones, amb una forta base sentimental com a fonament d'aquesta relació. La perspectiva *emocional* de la ciutadania té un marcat caràcter culturalista i es defineix sempre en relació amb un referent donat (pàtria, nació, col·lectiu...), que se suposa legitimador de les accions del subjecte. La comunitat suggereix unes pautes de referència, construïdes històricament, que es concretaran en un model de comportament, en un conjunt de costums més o menys codificat per la cultura, que ajudarà a configurar un discurs i una litúrgia coherents. El sentiment de pertinença, que cal demostrar dia a dia i ha de ser renovat amb solemnitat, Montesquieu l'associava a una idea particular de virtut, com l'amor «per les lleis i per la pàtria» (llibre IV, cap. V), un amor que es demostra en les guerres i, afegiríem, més recentment en l'esport. Així, la ciutadania emocional exigeix compensacions i satisfaccions d'ordre abstracte però també material, en forma d'èxits col·lectius, que permetin renovar aquell sentiment inicial d'adscripció.
- La ciutadania admet una tercera perspectiva, com l'exercici propositiu i intencional en base a un seguit de competències relacionades amb la capacitat d'elegir, de participar, de ser tolerants, etc. Aquesta ciutadania *activa* supera la *funcional* (no voluntària) i l'*emocional* (voluntària), amb la intenció d'assolir la plena inclusió i evitar la vulnerabilitat. El rang de ciutadà o ciutadana es fa extensiu, independentment de procedència geogràfica, gènere, ètnia i condició social, a tota aquella persona que demostra un interès pel proïsme i una vocació de fer *ciutat*, de fer *civilització*. No existeix la *bona o mala* ciutadania, sinó la ciutadania *activa*, davant de la passiva o funcional, que exigeix això sí un procés d'aprenentatge. Efectivament, el nucli central serà aprendre a *usar la ciutadania* en una associació molt estreta entre inclusió social i participació política. En aquesta línia, la noció de competència suggereix que la ciutadania esdevindrà veritablement plena quan el subjecte haurà mostrat aquelles habilitats inclosives i participatives, no precisament relacionades amb l'amor a la bandera i el cant de l'himne nacional, sinó relatives al coneixement del bagatge comú, al desplegament de destreses comunicatives i de relació social, i al compromís en projectes col·lectius que impliquin el canvi social. La comunitat, a canvi, cal que es mostri generosa en l'oferta d'oportunitats, moments i espais que permetin *gaudir* d'aquesta ciutadania.

Per resumir, de les diferents posicions sobre la noció de ciutadania apuntades en l'apartat anterior, hem de concloure que no totes tenen un encaix teòric òptim amb una noció de *ciutadania global*. La ciutadania enfocada com a instrument de relació amb l'Estat i la ciutadania entesa com a sentiment de pertinença tenen problemes obvis d'ubicació amb una societat globalitzada i no quadren gaire bé en una noció plena de ciutadania global.

La defensa d'una ciutadania global des de l'òptica funcional o del contracte és complicada de mantenir quan no existeix una contrapart que garanteixi l'aplicació

d'aquest contracte; les institucions transnacionals no estan en condicions d'exercir aquesta funció, i no sembla que en un termini de temps prudent puguin arribar a fer-ho. Però no és només un problema de garanties sinó de facticitat en un món que ha demostrat que només l'Estat nació permet assegurar les inquietuds locals; aquí els comunitaristes han guanyat la batalla pràctica als seus amics liberals.

A més, la ciutadania global no té (encara?) la força d'arrossegar emocions que sí han demostrat els estats nació, o les demarcacions territorials sense estat. Sembla prou demostrat, no només en prospeccions demoscòpiques sinó en les manifestacions quotidianes, que el sentiment d'adscripció a una ciutadania global, universal, planetària o còsmica, és encara molt feble, precisament per la manca de satisfaccions emocionals i materials que comporta aquesta pertinença esfèrica, més enllà de les reivindicacions ambientalistes i del desenvolupament sostenible. Fins i tot, manifestacions culturals i esportives que arrelaven en posicions transnacionals (la música, els jocs olímpics) s'han vist àmpliament superades per la fiscalització dels estats.

A banda i banda de l'espectre, els defensors del capitalisme i els opositors de torn, siguin en forma d'internacionalisme proletari o de moviment altermundista, han demostrat també les dificultats per desvincular-se de l'Estat nació. El trencament o la fonedissa de les fronteres nacionals és una quimera en l'àmbit econòmic, si ens atenem als darrers episodis en la crisi financera nord-americana, que vindrien a demostrar que quan venen mal dades, cal escombrar cap a casa de l'Estat nació.

Serà, potser, que la idea de la ciutadania global, exactament en un context de globalització, és una proposta de baixa intensitat o, com veurem tot seguit, més pròpia d'una societat *low cost*, davant de la idea forta de cosmopolitisme, de *high cost*, de més intensitat o trajectòria.

Globalització i progrés

La idea de progrés és inseparable a la de ciutadania. Des de l'inici, la noció de ciutadania, relacionada amb la *ciutat*, s'oposava a la de *no-ciutat* i, per analogia, amb altres nocions que denotaven manca de progrés, com ara el *poblat* (*poble* és més rústic i feréstec, però encara ara no connota incivilització, precisament), o fins i tot la noció més urbana de *suburbi* (la *banlieue*, o el *shanty town*), una urbs vinguda a menys, empobrida i allunyada del progrés. Ben al contrari, el condomini, barri residencial o *colònia* (amb un regust de *gueto* i, sens dubte, de lloc privilegiat) recupera el sentit primigeni de ciutat, o espai civilitzat, que deixa *al marge* els bàrbars i salvatges, gens o poc civilitzats, per no dir els indocumentats, indígenes i indigents del quart món.

La «idea moderna de progrés», escriu Taguieff, implica que tota successió dels esdeveniments humans «és un procés o moviment de millora» (2004, p. 21), amb un «estat final» més o menys definit pel *progressisme*, o doctrina que defensaria el progrés, oposada al conservadorisme i al reaccionarisme. Justament per allunyar-se d'aquests qualificatius, el progressisme abonarà les tesis de l'evolució inevitable de l'espècie i de la millora de cada un dels seus membres com a arguments centrals, tant en termes espirituals i morals, com en termes materials i econòmics.

En clau pràctica, el pensament dominant associa la idea de progrés a una globalització caracteritzada per l'hegemonia de la democràcia liberal, de la racionalitat tecnocientífica, del desenvolupament econòmic creixent, de l'expansió d'Internet, del domini de l'anglès, en una paraula, dels negocis a escala planetària. El progressisme defensaria ara la ciutadania global, i el conservadorisme i el pensament reaccionari fomentarien la ciutadania localista. Sens dubte, la idea de ciutadania global porta implícita una pretensió de progrés, en un sentit evolucionista però també integracionista que intenta combinar l'acció local amb el pensament global. Així, la consigna de Silicon Valley (*pensa global i actua local*) esdevé l'eslògan d'un nou progressisme que adopta, paradoxalment, dues cares que fins ara havien seguit camins no coincidents:

- Des de l'òptica del negociant, la consigna significa que qualsevol oportunitat de negoci ha de ser pensada en termes de competència mundial i no local; cal que obri ràpidament perspectives de mercat, amb sinèrgies i socis a qualsevol racó del planeta, i pensant en termes de competència a escala planetària. Aquesta òptica prioritzaria l'eficiència econòmica, mesurada en termes de competitivitat, com a criteri de qualitat d'una societat per sobre de la cohesió, que només serà positiva en la mesura que no obstaculitzi els negocis². La idea de progrés és indissociable de la d'economia globalitzada en creixement constant.
- Des de l'òptica del cooperant, els canvis més potents són aquells que es duen a terme en el context immediat però tenen un ull posat en les repercussions en altres parts del planeta. Fins aquí cap novetat, però al contrari que l'anterior, l'òptica humanitària prioritzarà l'equitat i la inclusió social, mesurada en termes de diferencial econòmic entre rics i pobres, per davant de l'eficiència o la competitivitat econòmica, que també serà positiva només si afavoreix la cohesió i redueix aquestes diferències econòmiques. Com és conegut, la idea de progrés es resumeix amb l'eslògan: *una altra globalització és possible*.

Paradoxalment, com dèiem, en aquest punt venen a coincidir posicions fins ara enfrontades, la del negociant i la del cooperant, a la recerca d'una ciutadania global. Amb tot, «les paraules esdevenen paraules clau no tant per la precisió o consistència del seu ús sinó perquè apel·len a la nostra imaginació com a registres d'usos interconnectats un tant opacs» (Hannerz, 2004, p. 5). Aquesta opacitat dels mots queda reforçada per la indecisió a l'hora de dibuixar models econòmics alternatius al dominant.

Així, per tant, el debat semblaria situat en la dicotomia eficiència–equitat o competitivitat–cohesió (Tugores, 2008, p. 88). Seguint l'esquema de Sapir (2005, citat per Tugores), la combinació d'aquests conceptes, assumint valors d'alta o baixa competitivitat, derivaria en els patrons socioeconòmics següents:

- Model *nòrdic*, amb elevada eficiència o competitivitat econòmica i també elevada equitat social.

(2) Aquí cal seguir la distinció entre els comportaments empresarials que busquen el guany mitjançant la inversió en innovació i l'eficiència de processos (*profit seeking*) i els que busquen el guany per mitjans artificiosos o privilegiats poc honestos (*rent seeking*); vegeu Tugores (2008, p. 90).

- Model *continental* (francès i alemany), amb baixa eficiència o competitivitat econòmica però una alta equitat o cohesió social.
- Model *anglosaxó* (i nord-americà), amb una alta eficiència econòmica i una baixa equitat social.
- Model *mediterrani*, amb baixa eficiència econòmica i també baixa equitat o cohesió social.

No cal ser gaire lúcid per endevinar que els economistes amb vocació humanitària defensaran el model *nòrdic* i refusaran el model *mediterrani*, mentre que els humanitaristes de qualsevol espècie també apostarien pel model *nòrdic* o, a les dolentes, pel model dit *continental*, tot rebutjant els altres dos models. Segurament que la decisió a favor d'un o l'altre model depèn de molts factors, però, com sabem per l'apartat anterior, la idea de ciutadania arrossega una rèmora o, segons les veus, una virtut plasmada pels Estats nació, que s'erigeix com a àrbitre en el dilema entre competitivitat i equitat.

En aquest sentit, de la mà d'autors com Dani Rodrik i del que va ser secretari del Tresor amb Clinton, Larry Summers, Tugores recull el que s'anomena *trilema de la globalització*: la internacionalització dels mercats; la sobirania dels pobles, i l'estat del benestar (p. 120 i ss.). El repte és saber combinar aquests tres elements, i no caure en la temptació d'abandonar-ne cap, però és un repte que només està en mans de la classe política.

En primer terme, evitar la internacionalització dels mercats significa tornar al proteccionisme dels estats, que els polítics populistes aprofiten amb molts rèdits electorals perquè arrossega vots de descontentament amb el sistema, especialment en moments de crisi econòmica. En connexió directa amb això, s'apunten indicis sobre l'emergència d'una democràcia *low cost* (Tugores, 2008, p. 130) o, en paraules més clàssiques, d'una reencarnació dels populismes enganxats a tres banderins perpetuats per la *doxa* mediàtica: la inseguretat ciutadana, la immigració i l'atur, amanits amb la pèrdua d'identitat, per culpa de la globalització, com a ciment aglutinador (Taguieff, 2007, p. 243). Els partits i líders populars o populistes, que apel·len al poble i se'n fan portaveus, no són exclusius però de l'Amèrica Llatina o de l'Europa de l'Est; l'aparent sinceritat, autenticitat i simplicitat de solucions per resoldre els problemes més complexos de les societats actuals, sota formes que volen «abolir la barrera o la distància, és a dir tota diferència, entre els governats i els governants, entre els de baix i els de dalt» (Taguieff, 2007, p. 285), són els trets propis dels líders populistes o populars que tenim molt a prop.

En segon terme, eliminar o reduir la sobirania nacional significa la pèrdua absoluta de la noció moderna de ciutadania. Com hem anat veient, l'obstacle a una més gran incidència de la globalització és la sobirania nacional, que serà utilitzada sovint com una rèmora del passat que cal superar. La ciutadania, com a concepte modern associat a l'estat nació, no s'ajusta a la *postglobalització*: en un context postglobal no hi ha lloc per al ciutadà, com a portador de drets, sinó com a consumidor, amb el deure de complir les normes del mercat. Per tant, s'imposa un canvi de concepte en la idea de ciutadania, i cal avançar en la línia d'una ciutadania global sense més restriccions que les que marqui la moral o, per ser més pràctics, la dinàmica dels mercats. Simultàniament, la pèrdua de sobirania nacional suposa una reducció en els

mecanismes de control de la societat i fa minvar les condicions de l'estat de benestar, especialment les referides a les condicions laborals, que continuaran sent un factor d'atracció dels països emergents amb pocs controls democràtics, i les de prestacions socials, especialment el subsidi d'atur, l'atenció sociosanitària o les pensions, però també les referides a l'extensió de l'educació gratuïta i universal.

En conseqüència, en tercer lloc, evitar o esquivar les *exigències* de l'estat del benestar és, al nostre entendre, la tendència *natural* dels mercats, moguts per la dinàmica d'incrementar el guany tot reduint els costos. Sense una regulació que ho eviti, no costa gaire d'imaginar que el mercat acabi centrifugant els avenços socials i elimini, per costosos i burocràtics, els mecanismes de control d'aquests mercats. De fet, han sorgit proposicions no gaire honestes que, en coherència amb la democràcia *low cost* que veïem, apunten a la necessitat de construir una societat *low cost*, per a les classes mitjanes, que han vist minvar el seu poder adquisitiu en les darreres dècades, i que s'hauran de conformar amb una societat de segon nivell o de segona qualitat. Si en un model industrial les classes mitjanes servien de plataforma o de promoció social, en forma de coixí o barrera entre els molt rics i els molt pobres, amb la pretensió hipotètica d'accedir a les classes superiors, els serveis *low cost* anul·len substancialment aquesta possibilitat. Els vols barats, els supermercats *discount* amb proliferació de marques blanques, i fins i tot, com s'ha vist en la crisi nord-americana, les hipoteques brossa, han fet veure que *la sensació de riquesa*, en forma d'accés al consum, és a l'abast de tothom, però només mentre la pilota giri. L'augment de la demanda de prestacions socials i la manca de planificació econòmica per por a l'intervencionisme de l'estat, han generat la proliferació de serveis *low cost*, universals però de baix nivell de qualitat, com ara escoles per a pobres, clíniques subcontractades per assistir a gent sense recursos, serveis d'assistència social sense recursos reals, etc.

No es tracta de fer pronòstics, i menys encara en economia, que s'han demostrat històricament ineficaços. Tugores però realitza un exercici interessant de perfilar possibles escenaris de futur, ajudat per la ciència ficció, com a recurs didàctic per dibuixar horitzons, especialment en èpoques d'incertesa. Sens dubte, ni que sigui per coherència semàntica, després de la globalització, la *postglobalització*. Vegem-los.

El primer escenari l'anomena *Alícia al país de la globalització* i, per suposat, aposta per una internacionalització sense límits dels mercats. Seguint Rodrik, Tugores afirma que els *cheerleaders* de la globalització, segons el nostre parer més a prop dels *hooligans* que de les animadores innocents d'equip universitari, reclamen una més gran obertura dels mercats a escala internacional perquè això afavorirà el creixement econòmic dels països pobres, delerosos d'entrar en les dinàmiques de consum dels països rics occidentals. Aquesta versió nova de «l'economia integrada» o totalitzada defensa que la globalització ha d'arribar fins al darrer punt del planeta i que precisament les restriccions a la globalització, en el context actual, generen més perjudicis que guanys als països pobres. No serà coincidència, volem creure, que les economies pobres es donen en països amb mancances democràtiques greus.

El segon escenari és el de *Mad Max* (1979), el títol de la famosa pel·lícula de George Miller, tenyit de proclames pessimistes sobre la degradació ambiental, els dèficits democràtics, la falta de recursos energètics, etc. Tugores (2008, p. 161) recull que «és

sorprenent la quantitat de referències que via Google es poden trobar connectant aquest títol amb *globalització*». La societat inexistente que mostra la pel·lícula, amb personatges que malviuen i competeixen pels pocs recursos, seria la conseqüència directa de *deixar fer* o de la inactivitat política. Una versió hobbesiana del subjecte que apel·la directament a la seva tendència *natural* autodestructiva i que socialment es mou per la llei del més fort. Desaparegudes les classes socials, sense rics ni pobres, l'individualisme és la darrera garantia de supervivència, o potser no, com explica la pel·lícula, que només el *neofeudalisme* de baix encuny, en defensa de les fonts d'energia (aigua i petroli), assegura l'existència.

El tercer escenari el dibuixa *Blade Runner* (1982), la pel·lícula dirigida per Ridley Scott, que reflecteix una ciutat nord-americana *envaïda* pels *japs* (apel·latiu despectiu dels japonesos) i els robots. Com recorda Tugores, l'hegemonia de l'economia japonesa a l'inici de la dècada dels 80, que ara podríem substituir per la xinesa, feia presagiar un ofegador domini cultural i polític, anul·lador fins i tot de les formes presents de convivència. El model de vida polític i tecnològic que reflecteix la pel·lícula vindria a ser un paradigma a evitar, no només pel domini absolut de les màquines sobre els individus, sinó per la pèrdua absoluta de qualsevol idea de comunitat o de bé comú que, fixem-nos-hi, eliminen també tota possibilitat de ciutadania en el seu significat més actiu.

Un quart escenari, sense referent cinematogràfic, estaria dibuixat, segons Tugores, per un manteniment dels tres ingredients esmentats: increment de la internacionalització dels mercats; reforçament de la sobirania dels pobles amb la creació d'instruments polítics transnacionals, i manteniment de les prestacions socials bàsiques de l'estat del benestar.

El marc s'impone als seus propis límits. L'anàlisi que hem seguit ens obliga a tancar amb una reflexió sobre les repercussions en el terreny educatiu dels conceptes usuals i habituals de ciutadania i globalització, associats sense remei a una idea de progrés com a procés necessari, continu, lineal, acumulatiu, irreversible i indefinit (Taguieff, 2004, p. 111 i 166). Ens globalitzem o perdrem; esdevenim ciutadans o patirem.

L'educació per a la ciutadania, com a antídoto (i conclusió)

Apuntar les repercussions educatives de la globalització i de les tendències descrites seria un exercici agosarat de ciència ficció. A tot estirar, podem estar en condicions de discutir les raons per les quals els manuals i les programacions educatives han bandejat mots que tenien molt de sentit pedagògic, com el de persona o ésser humà, a canvi d'un ambigu ciutadà o ciutadana, o que s'hagi volgut trastocar el clàssic principi pedagògic de pensar des de la immediatesa i no precisament des de la llunyania, com resaria un bon text de pedagogia glocalista.

La retòrica de la identitat s'amaga darrera de la màscara de la ciutadania i ha estat també un argument dels antiglobalitzadors i altermundistes que acusaven la globalització d'atemptar en contra de les identitats nacionals. Com avançàvem, la ciutadania global es la marca blanca de la societat *low cost*, davant del concepte clàssic i potser caduc del cosmopolitisme, que exigiria una comunitat global forta i sòlida, desenllaç que sens dubte s'escapa a qualsevol pronòstic seriós. El que podem

témer és que el discurs de la ciutadania global, com a resposta barata a les exigències del mercat, contami ni les inquietuds sorgides al voltant de la nova marca creada amb el nom d'*educació per a la ciutadania*; i no ens referim només als darrers invents curriculars de l'administració educativa espanyola, sinó al fet que avui en educació tot ha de passar pel desenvolupament de la ciutadania, sense haver parat atenció al fet que abans de ciutadans cal formar persones.

És lamentable observar, des d'un punt de vista corporatiu, com l'aplicació recent de l'assignatura d'Educació per a la Ciutadania ha posat de manifest la manca d'idees renovadores en pedagogia. Deixant de banda el pobre i interessat debat polític i religiós, la discussió pedagògica sobre l'assignatura no ha passat de l'àmbit curricular, amb arguments a favor o en contra de crear-la, de donar-hi un tractament transversal, o de deixar-ho en mans del centre. Potser hi ha un problema de diagnòstic.

L'educació *per a* la ciutadania emergeix com l'antídot per curar uns símptomes que se'ns presenten clars i ben definits. L'educació de la ciutadania (i no *per a* la ciutadania) s'imposa com l'autèntica i potser la darrera missió del sistema educatiu formal, i ara ja també del no formal; en una demostració malabar, aviat arribarà a impregnar l'educació informal. Tota proposta educativa compromesa i innovadora ha de dur aquest subtítol, i semblaria que així ha de ser si ens volem equiparar a la resta de sistemes educatius moderns. Però potser s'insisteix a fer perdurar el problema del diagnòstic.

Les idees de ciutadania que hem treballat en aquest text, juntament amb les reflexions sobre la globalització i el progrés, i els escenaris macrosocials definits per Tugores, ens permeten advertir sobre la presència de tres enfocaments diversos en el desenvolupament i l'aplicació de l'educació per a la ciutadania a l'escola, basats en sengles diagnòstics de la realitat social i educativa, que prioritzen alhora objectius i mètodes divergents, però amb un rerefons comú de tractament o d'antídot davant de problemàtiques socials i econòmiques d'evolució incerta.

- La noció funcional de ciutadania porta aparellat un tractament o enfocament *juridicoinstitucional* d'educar per a la ciutadania i va associada a un escenari de reivindicació de l'individu davant dels reptes de la globalització. Potser no ens salvarem tots, com a comunitat íntegra i sòlidament constituïda, però sí com a peces individuals. Aquest enfocament apareix quan es constata una certa desafecció de la població, i especialment de la població jove, envers els suposats avantatges de la democràcia representativa i de l'Estat de dret. Advoca, aquest enfocament, per la necessitat de donar a conèixer aquests avantatges, en forma de drets, com també dels deures i obligacions, i dels mecanismes de representació i de funcionament de l'Estat. La premissa, complicada de defensar en el context de l'educació secundària, és que l'Estat nació democràtic és un assoliment històric que cal preservar. Relacionat amb els plantejaments de Montseny i associat a l'individualisme democràtic liberal d'arrel rawlsiana, on les formes de govern dels pobles responen a un contracte de respecte dels drets dels individus, aquest enfocament promou un model educatiu instrumental o poc substantiu d'educació per a la ciutadania. En l'escenari gremial o neofeudal de *Mad Max*, de la llei del més fort, aquest enfocament tindria poca cosa a fer, i sempre li resultaran més esperançadors els idíl·lics escenaris d'*Alicia*...

- La noció emocional de ciutadania entronca amb un enfocament *civiconacional* de l'educació per a la ciutadania. Deriva d'un diagnòstic alarmista de la societat, que denuncia la pèrdua de valors, la manca de models de referència, la falta de cohesió i de sentit comunitari, molt en la línia del que dibuixa *Mad Max*, i en certa manera també *Blade Runner*. Hi ha un fort pes del discurs comunitarista, com hem vist, on l'individu se sotmet al dictat del col·lectiu, que defineix un model de vida bona que deriva de la correcta observança de determinades virtuts. Per suposat, l'educació és responsable de transmetre models forts i marcs rígids de referència per consolidar el sentiment de pertinença, i s'aposta per una visió clarament substantiva d'educació per a la ciutadania. No obstant, el seu principal defecte és precisament el de l'adscripció de referents. Com recorda Davies, «la creació de la ciutadania nacional ha anat de bracet amb el desenvolupament de l'educació civiconacional» (Davies *et al*, 2005, p. 67). En un context de globalització, si no volem acabar com a *Mad Max*, convé retornar a la seguretat de la comunitat nacional, que garantirà també els mínims necessaris de convivència. En aquest enfocament, la ciutadania global és una quimera o, en el millor dels casos, un mot buit de contingut, i com és obvi s'apostarà per una ciutadania restringida i limitada als membres de la comunitat.
- La noció activa de ciutadania és defensada per l'enfocament *sociomoral*, que sorgeix de la constatació que hi ha una manca de discurs fort en l'educació capaç de promoure la inclusió i la participació social i política, i s'inspira en els discursos racionalistes i universalistes de la modernitat, tot afegint-hi una lectura sociològica centrada en la realitat existent i no tant en models ideals o en societats històriques. Aquest enfocament suggereix, amb una intenció clarament substantiva, que a més de dotar els subjectes amb un conjunt de drets i de fer-los sentir membres de la seva comunitat, és important que intervinguin sobre el medi per saber transformar-lo. Segurament, l'escenari cinematogràfic més adequat és el de *Wall-e* (2008), una producció de Pixar en dibuixos animats, que explica la història d'un món inhabitable, per irrespirable, i ple de deixalles, on precisament només sobreviu un petit robot la tasca del qual és recollir i reciclar les escombraries dels humans que han abandonat el planeta en una nau intergalàctica; al final, per imperatius de l'amor amb una robot, ajudaran els humans a tornar i fer que el planeta es recuperi. Com veiem, la noció activa de ciutadania es vincula amb valors de solidaritat, de tolerància i de respecte de l'altre, però sobretot amb una consideració radical sobre les possibilitats de perfectibilitat i de canvi en els individus i les societats.

Els pronòstics sobre el món que vindrà han estat una constant de la humanitat, com no pot ser d'una altra manera. Com diu Tugores, per sort res no està escrit, però acostumem a notar una certa càrrega de responsabilitat a les espatlles de l'educació per superar les conclusions més pessimistes. Els canvis de rumb, sempre seguint aquestes previsions, han de venir gràcies a l'educació, i especialment per mitjà de la formació en determinades actituds i valors. Tugores va més enllà i insisteix en la necessitat que la *ciutadania* s'ha de mobilitzar i adoptar un rol més actiu en la construcció d'aquest futur.

Des de la pedagogia sabem que l'educació no ho és tot, i seguint Montesquieu, podem afirmar que cada societat s'atorga el model educatiu que més li convé. El que no ha fet, ni fa, ni farà cap societat és implantar un sistema educatiu que la superi i l'acabi negant o eliminant. La societat i els líders que la mouen no tenen més remei

que explicar sobre quina noció de ciutadania estem construint el futur. El que ens toca fer, des de la pedagogia, és apuntar les contradiccions que som capaços d'endevinar en les propostes que ens arriben. Segurament, hi ha hagut un excés de confiança en les possibilitats de l'educació per canviar el món però, per sort o per desgràcia, podem afirmar que fora de l'educació no hi ha canvi possible.

Referències

- Appiah, K.A. (2005) *La ética de la identidad*. Buenos Aires, Katz, 2007.
- Davies, I.; Evans, M.; Reid, A. (2005) «Globalising citizenship education? A critique of 'global education' and 'citizenship education'». *British Journal of Educational Studies*, 53 (1), pp. 66–89.
- Faguet, E. (1902) *La politique comparée de Montesquieu, Rousseau et Voltaire*. Ginebra, Slatkine Reprints, 1970.
- García Canclini, N. (2004) *Diferentes, desiguales y desconectados. Mapas de la interculturalidad*. Barcelona, Gedisa.
- Hannerz, U. (2004) *Two faces of cosmopolitanism: culture and politics*. Barcelona, Ci-dob.
- Lynn, M. (2006) «Race, culture and the education of African Americans». *Educational Theory* (University of Illinois), 56 (1), pp. 107-119.
- Marginson, S. (2006) «Engaging democratic education in the neoliberal age». *Educational Theory* (University of Illinois), 56 (2), pp. 205-219.
- Montesquieu (1735) *Del Espíritu de las Leyes*. Madrid, Tecnos (5ª ed. reimp.), 2002.
- Pangle, T.L. (1973) *Montesquieu's Philosophy of Liberalism. A Commentary on The Spirit of the Laws*. Chicaco, The University of Chicago Press.
- Peces-Barba, G. (2007) *Educación para la ciudadanía y derechos humanos*. Madrid, Espasa.
- Sen, A. (1999) *Development as Freedom*. Oxford, Oxford University Press.
- Sierra, L.I. (2003) «Globalización, multiculturalismo y comunicación. Paradojas y debates». *Diálogos de la comunicación*, 66, pp. 68-79.
- Taguieff, P.A. (2004) *Le sens du progrès. Une approche historique et philosophique*. París, Flammarion.
- (2007) *L'illusion populiste. Essai sur les démagogies de l'âge démocratique*. París, Flammarion.
- Tugores, J. (2008) *I després de la globalització?* Vic, Eumo.

Ciudadanía global y educación para la ciudadanía

Resumen: La ciudadanía global es un concepto que, antes de iniciar su recorrido, ya es caduco. La globalización ha entrado de lleno en los debates pedagógicos con una profusión de conceptos que esconden contradicciones importantes, y sin duda el de la ciudadanía global es uno de ellos. La idea de progreso se encuentra detrás de las propuestas educativas y también de las relacionadas con la ciudadanía. Pero no todos los modelos de tratamiento de la ciudadanía en educación buscan el desarrollo de la ciudadanía global. En un recorrido conceptual que comienza revisando la noción misma de ciudadanía y sobre las repercusiones de la globalización, el presente artículo expone los modelos de educación para la ciudadanía que se apuntan en el horizonte pedagógico, bajo el supuesto de que no podemos hacer pronósticos sobre el impacto de la globalización en la educación, pero sí que tenemos que ser capaces de apuntar tendencias.

Palabras clave: ciudadanía, educación para la ciudadanía, globalización, progreso

Citoyenneté mondiale et éducation à la citoyenneté

Résumé : La citoyenneté mondiale est un concept qui est déjà caduc avant même d'être mis en place. La mondialisation est entrée de plain-pied dans les débats pédagogiques avec une profusion de concepts qui cachent des contradictions importantes, et, sans le moindre doute, celui de la citoyenneté mondiale en est un. L'idée de progrès se trouve derrière les propositions éducatives ainsi que de celles qui sont en rapport avec la citoyenneté. Mais tous les modèles de traitement de la citoyenneté dans l'éducation visent le développement de la citoyenneté mondiale. Dans un parcours conceptuel qui commence en révisant la notion même de citoyenneté ainsi que les répercussions de la mondialisation, le présent article expose les modèles d'éducation pour la citoyenneté qui sont marqués dans l'horizon pédagogique, étant bien entendu qu'il est impossible pour nous de faire des pronostics sur l'impact de la mondialisation dans l'éducation mais que nous devons être capables de signaler des tendances.

Mots-clés : citoyenneté, éducation à la citoyenneté, mondialisation, progrès

Global Citizenship and Citizenship Education

Abstract: Global citizenship is a concept that is out of date before it has even got off the ground. The term "globalisation" is now a key element in debates on educations, bringing with it a plethora of other concepts that mask important contradictions, and global citizenship is doubtless one of these concepts. The idea of progress lies behind educational proposals and proposals concerning citizenship. However, not all the educational models for dealing with citizenship seek to develop a global citizen. This article explores the concepts at work here, starting with a fresh look at the notion of citizenship itself and the repercussions of globalisation. It then turns to educational models for citizenship that look forward to what is in store, acknowledging that we cannot predict how globalisation will affect education, but that we must be able to point to trends.

Keywords: citizenship, citizenship education, globalisation, progress